

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан ринку соняшнику, ефективність виробництва та реалізації його в Україні. Здійснено аналіз обсягів та структури реалізації насіння олійних культур в динаміці за різними каналами. Наведено пропозиції щодо комплексного вирішення проблеми за забезпечення конкурентоспроможного виробництва насіння соняшнику.

The modern sunflower market condition and sunflower seed production efficiency in Ukraine is considered in the article. The seed volume and its realization structure analysis are carried out in dynamic for last ten years. The proposals concerning a comprehensive solution to ensure competitive production of sunflower seeds have been providing.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В Україні виробництво насіння соняшнику традиційно посідає одне з основних місць у розвитку сільського господарства як галузі, якій належить пріоритетне значення в забезпеченні продовольчої безпеки країни і формуванні бюджету АПК з потужним експортним потенціалом. Вона займає третє місце у світі за обсягом його виробництва після Аргентини та Росії.

У центральних та південних областях нашої країни сконцентровано найбільші посівні площі соняшнику. Його посіви займають понад 4,0 млн. га, що становить 64,7% площі всіх технічних і 15,7 % площі усіх сільськогосподарських культур.

За останні 10 років валовий збір насіння олійних культур в Україні збільшився з 2250,6 до 6963,0 тис. т, а виробництво соняшникової олії зросло з 510 тис. т до 2,5 млн. т [1, с.15]. Таких великих темпів розвитку немає в жодній сільськогосподарській галузі. Це зумовлено зростанням попиту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках й високою рентабельністю виробництва соняшнику.

Витрати на вагову одиницю або калорію рослинних жирів у 10 разів, а в деяких регіонах у 20 разів менше, ніж на виробництво тваринних жирів. Соняшник дає найбільший вихід олії з одиниці площі (750 кг/га в середньому по Україні) порівняно з іншими олійними культурами. На соняшкову олію припадає 90% від загального виробництва олії в Україні.

Нині лише 20% виготовленої соняшникової олії споживається в середині країни. Споживання олії власного виробництва збільшилося за останні чотири роки з 6 до 18 кг на людину за рік при фізіологічній нормі 13 кг.

Галузь є експортно-орієнтованою, бо саме соняшникові олії – це єдиний ліквідний продукт, який Україна експортує в 56 країн світу.

Стабілізація ринку олійних культур, покращення фінансового стану аграрних підприємств, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках склали сприятливі умови для інвестицій. Нині важко назвати олійновиробниче підприємство, на якому не змінювали б застаріле обладнання, не впроваджували новітні технології та не оновлювали асортимент продукції.

Але висока ефективність виробництва насіння соняшнику та продуктів його переробки зумовили розповсюджене вирощування соняшнику в усіх природно-економічних зонах України й особливо в степовій та лісостеповій зонах, та надто високу питому вагу цієї культури в структурі посівних площ, що призвело до зниження родючості ґрунту та

порушення сівозмін. Тому виробництво насіння соняшнику передбачається за рахунок збільшення урожайності за умови впровадження прогресивних технологій вирощування цієї культури, використання нових високоврожайних сортів та застосування науково-обґрунтованих сівозмін.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Теоретичні та практичні аспекти розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва, формування продуктових ринків в умовах переходу до ринкових відносин досліджували відомі вчені-економісти В. Г. Андрійчук, В. І. Бойко, В. П. Галушко, О. М. Онищенко, П. Т. Саблук, А. І. Шумейко та інші.

Проблеми оптимального розміщення сільськогосподарського виробництва та підвищення ефективності виробництва насіння соняшнику і продукції його переробки висвітлюються в працях провідних вчених Н. П. Олександрова, А. І. Барбашіна, В. Д. Гончарова, М. Г. Дворяджина, В. П. Заслонкіна, П. Д. Половінкіна, К.С. Тернових та інших. Питанням реальних шляхів виходу з кризи, збільшення виробництва і підвищення ефективності олійних культур присвячені наукові дослідження багатьох вчених-аграріїв. Великий теоретичний і практичний інтерес мають праці В. Бартнева, Д. Васильєва, В. Лошакова, В. Пустовойта та інших [2, с.49-51; 3, с.88-94].

У дослідженнях вчених вивчалися і аналізувалися різні аспекти становлення та інтенсифікації олійножирового підкомплексу, його галузей в різні періоди, розглядалися проблеми організації насіннезнавства, спеціалізації та стимулювання виробництва насіння соняшнику, пропонувалися теоретичні й практичні рекомендації з удосконалення рівня господарювання в цій сфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але деякі теоретичні та практичні аспекти проблеми, яка розглядається, вивчені ще недостатньо і перш за все не повно. мірою розглянуті аспекти ефективного використання ресурсного потенціалу галузі, питання підвищення ефективності виробництва з рахунком оптимального його розміщення в найбільш сприятливих для вирощування умовах, скорочення витрат на всіх етапах переробки соняшнику і просування продукції переробки до споживача.

Необхідно і далі досліджувати питання, які пов'язані з вивченням ефективності виробництва і резервів подальшого підвищення урожайності, поліпшення системи заготівлі, зберігання, транспортування, переробки та реалізації в окремих регіонах. У багатьох наукових працях не знайшли відображення нові проблеми ефективності, які зумовлені ринковими трансформаціями, впровадженням інвестиційно-іноваційних моделей розвитку олійножирового підкомплексу АПК.

Постановка завдання. Метою статті проаналізувати економічну ефективність виробництва соняшнику, визначити напрями подальшого розвитку галузі, виходячи із сучасних умов і можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для сучасного стану олійножирового підкомплексу характерні динамічні структурні зрушення. Їхня суть полягає в зміні частки основних категорій підприємств у виробництві насіння соняшнику. Площі посіву соняшника в Україні в усіх категоріях господарств у 2009 році були на 2596 тис. га більші порівняно з 1990 роком (табл.1).

Такий стан можна пояснити тим, що соняшник має дуже великий попит на ринку й водночас менш трудомісткий і вимагає невеликих додаткових витрат.

Основними виробниками насіння соняшнику в Україні є середні та великі сільськогосподарські підприємства. У 2009 році на їх частку припадало 81,4 % виробництва всього соняшнику. При цьому питома вага виробництва насіння соняшнику в господарствах населення постійно зростає.

Якщо, у 1990 році вона становила 2,4%, то у 2009 році – 18,6%.

Структурні зрушення в розмірах посівних площ автоматично відображаються й на обсягах валового збору насіння.

Збільшення валового збору насіння соняшнику в основному спостерігається за рахунок

екстенсивного шляху, тобто значного розширення посівних площ. Валовий збір насіння з 1990 по 2009 рік збільшився майже у 2,5 рази.

Урожайність насіння соняшнику коливалась по роках. Найбільш високою вона була у 1990 році і склала в середньому за всіма категоріями господарств 15,8 ц/га. Протягом з 2000 – 2007 років урожайність коливалась в межах 12-13 ц/га і тільки в останні два роки вона була на рівні 1990 року.

Як бачимо, впродовж першого десятиріччя у господарствах населення урожайність була вище, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Так, у 1990 році вона була більше на 4,1, у 1995-му – на 4,7 і у 2000-му – на 4,2 ц/га.

Починаючи з 2005 року вона зрівнюється з урожайністю сільськогосподарських підприємств, а вже у 2007 році відстає від них. У 2009 році урожайність господарств населення була нижче на 2,6 ц/га.

Таблиця 1

Посівні площі, валовий збір і урожайність насіння соняшнику в різних категоріях господарств України в динаміці

Показники	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Посівна площа, тис. га								
Усі категорії господарств	1635,9	2019,8	2942,9	3742,9	3963,6	3603,9	4305,6	4231,9
у тому числі: с.г.підприємства	1607,9	1953,6	2670,7	2953,0	3083,2	2788,8	3380,2	3329,0
господарства населення	28,0	66,2	272,2	789,9	880,4	815,1	925,4	902,9
Площа, з якої зібрано урожай, тис. га								
Усі категорії господарств	1626,3	2007,6	2841,6	3689,1	3911,7	3411,4	4279,5	4193,0
у тому числі: с.г.підприємства	1595,2	1940,6	2570,9	2899,1	3031,3	2615,4	3353,1	3290,0
господарства населення	31,1	67,0	270,7	790,0	880,4	796,0	926,4	903,0
Валовий збір, тис. т								
Усі категорії господарств	2570,8	2859,9	3457,4	4706,1	5324,3	4174,4	6526,2	6364,0
у тому числі: с.г.підприємства	2509,2	2734,3	3025,7	3709,9	4155,7	3373,7	5289,3	5177,4
господарства населення	61,6	125,6	431,7	996,2	1168,6	800,7	1236,9	1186,6
Урожайність, ц/га								
Усі категорії господарств	15,8	14,2	12,2	12,8	13,6	12,2	15,3	15,2
у тому числі: с.г.підприємства	15,7	14,1	11,8	12,8	13,7	12,9	15,8	15,7
господарства населення	19,8	18,8	16,0	12,6	13,3	10,1	13,4	13,1

Причинами зниження урожайності в окремі роки є несприятливі погодні умови (весняні приморозки, нерівномірне випадіння опадів, вітрова ерозія ґрунту, посухи) в період росту й розвитку рослин, недотримання агротехнічних вимог процесу виробництва насіння соняшнику, а також незадовільне фінансування господарств.

Останніми роками спостерігаються певні зміни в структурі каналів збуту насіння олійних культур (табл.2).

Таблиця 2

Структура реалізації олійних культур в динаміці за різними каналами, % від загального обсягу реалізації

Канал реалізації	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Переробним підприємствам	98,9	5,1	2,4	4,0	4,0	3,9	4,5	4,5
На ринку	0,3	27,7	46,4	11,3	9,1	7,6	6,9	5,8
Населенню	0,8	11,9	10,1	1,4	0,7	0,4	0,3	0,3
За іншими каналами	0	55,3	36,5	81,3	84,9	87,2	87,3	88,6

Проведена оцінка динаміки показників структури реалізації за каналами збуту насіння олійних культур за період 1990-2009 рр. дозволила констатувати значні зміни в структурі реалізації.

Так, якщо в 1990 році сільськогосподарські підприємства переважну частину продукції реалізували переробним підприємствам за державним замовленням, то в 2009 році у порівнянні з 1990 роком частка реалізації підприємствам переробної галузі олійних культур скоротилася з 98,8 до 4,5 %.

Це зумовлено тим, що переробні підприємства зазнають фінансових труднощів і не є безпосередньо покупцями. З 1995 року розпочала діяти контрактна система формування продовольчих ресурсів шляхом реалізації державних, регіональних і комерційних контрактів. Фіскальна податкова політика та низький рівень закупівельних цін і дуже висока вартість матеріально-технічних ресурсів ускладнили фінансовий стан сільськогосподарських підприємств [4, с.33-37].

Все це призвело до того, що починаючи з 1995 року значно збільшилася частка насіння олійних культур, що реалізується на ринку й населенню. Одночасно з 1995 року переважає реалізація за іншими каналами (посередникам), на які в 2009 році припадало 88,6 %. Серед реалізованих олійних культур велику питому вагу (92%) займає соняшник, оскільки він є історично традиційною олійною культурою в Україні.

Відповідно й продукти переробки його насіння є основою як для споживчого ринку рослинної олії в Україні, так і виробництва маргаринової та майонезної продукції. Для кормового сектору соняшникова олія і шрот також являються основними інгредієнтами [5, с.10-13] не дивлячись на те, що в Україні за останні декілька сезонів відбулося суттєве розширення посівних площ під ріпаком і соєю, ємність (приблизно 8%) внутрішнього ринку продуктів переробки цих культур підвищується мінімальними темпами і то в основному за рахунок використання їх для технічних потреб [6]. Ефективність виробництва й реалізації насіння соняшнику чітко ілюструють показники таблиці 3, розраховані за даними Держкомстату України [7, с.23-39; 8, с.224-245; 9, с.42-66; 10, с.55-72].

Так, у 1990 році рівень рентабельності складав 236,5 %, через п'ять років – 170,9 %, а вже у 2009 році – 41,4 %. В 2007 році цей показник був відносно високий в порівнянні з іншими роками останнього десятиріччя й складав 75,9 % і був самим високим показником серед усіх сільськогосподарських культур в цьому році.

Достатньо висока рентабельність 2007 року була зумовлена сприятливою ціновою кон'юнктурою ринку внаслідок підвищення попиту з боку ринку як на саму олію, так й на продукти її переробки.

Але в умовах високої рентабельності виробництва і високої ціни на насіння соняшнику в 2007 році, вирощування цієї культури притягнуло велику кількість виробників, що в кінцевому рахунку призвело до перевищення пропозиції над попитом й обвал цін, як це й виникло восени 2008 року [11, с.100-105].

Високе зростання цін на насіння соняшнику призводить до зниження економічної доцільності використання соняшникової олії й заміна її більш дешевими видами – в основному пальмовим і частково кукурудзяним.

Таблиця 3

Ефективність реалізації насіння соняшнику в Україні

Показники	Роки								
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2009 р. до 2005, %
Валова продукція, тис. т	2571	2860	3457	4706	5324	4174	6526	6364	135,2
Кількість реалізованої продукції, тис. т	2200	1403	2197	2184	3184	3089	2869,6	4678,7	у 2,1 рази більше
Собівартість 1 ц, грн.	34,33	78,68	77,80	109,50	117,36	134,20	у 1,7 рази більше
Ціна реалізації 1 ц, грн.	52,26	97,82	93,91	156,67	138,95	189,75	у 1,9 рази більше
Рівень рентабельності, %	236,5	170,9	52,2	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	x

Також негативна тенденція при вирощуванні соняшнику стосується його біологічних властивостей, як сільськогосподарської культури. Він дуже виснажує ґрунт і в зв'язку з цим його доцільно повертати на попереднє поле через декілька років.

Тому різке збільшення посівних площ цієї культури призводить до необхідності їх скорочування в наступні роки.

Але виробники соняшнику з метою збільшення доходів в умовах високої ціни на цю культуру часто не звертають увагу на вимоги агротехніки, що призводить до зниження родючості ґрунту і, як наслідок, до зменшення урожайності й погіршення показників ефективності виробництва даної культури.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Таким чином, проведений аналіз ефективності виробництва насіння соняшнику показав, що:

– насіння соняшнику має сталий попит в різні часи року в усіх регіонах країни, що свідчить про його високу ліквідність та експортну

привабливість;

- для забезпечення зростання виробництва соняшнику велике значення має концентрація посівів в регіонах з найбільш сприятливими умовами;
- на відміну від більшості інших сільськогосподарських культур валові збори соняшнику не зменшилися за перші роки реформ, а постійно збільшувалися в основному за рахунок розширення посівних площ;
- виробництво соняшнику за останні декілька років є одним з найбільш високорентабельних виробництв в сільському господарстві.

У зв'язку зі значним ураженням посівів хворобами та виснаженням родючості ґрунту, що є наслідком високого насичення сівозмін соняшником, особливої актуальності набувають агроекологічні чинники дотримання науково – обґрунтованої системи сівозмін і їх вплив на економічну ефективність показників виробництва.

Підвищення економічної ефективності виробництва й переробки насіння соняшнику є різнобічною проблемою.

Її рішення вимагає тільки комплексного розв'язання економічних, організаційних і агротехнічних питань, які дозволяють забезпечити суттєве зростання обсягу виробництва, підвищення якості насіння і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності.

Література

1. Олійні можливості // Аграрний тиждень. Україна. – № 41. – 07.12.09-13.12.09. – С. 15.
2. Пітик О. В. Виробництво соняшнику в фермерських господарствах Вінницької області / О. В. Пітик // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С.49–51.
3. Суліма М. І. Економічна ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах / М. І. Суліма // Економіка АПК. – 2009. – № 2 – С.88–94.
4. Лебедев К. А. Ефективність виробництва і реалізації продукції зерно продуктового під комплексу/ К. А. Лебедев // Економіка АПК. – 2009. – № 5 – С. 33–37.
5. Татаренко Г. Рынок масличных в Украине в 2009 г./ Г. Татаренко, А. Малай // Газета «Бизнес». – № 44 (875).
6. Україна збрала рекордний урожай соняшнику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com>.
7. Сільське господарство України за 2008 рік // Статистичний щорічник. – Держкомстат України. – К., 2008. – 369 с.
8. Сільське господарство України за 2009 рік // Статистичний щорічник. – Держкомстат України – К.: – 2009. – 375 с.
9. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2008 рік // Статистичний бюлетень. – К.: – 2008. – 76 с.
10. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2009 рік // Статистичний бюлетень. – К.: – 2009. – 80 с.
11. Приказюк О. В. Методи оцінки рентабельності підприємств аграрного сектору / О. В. Приказюк // Облік і фінанси АПК. – 2006. – №5. – С. 100–105.